

O‘ZBEK JADID DRAMALARIDA SO‘Z TANLASH VA STATISTIK TAHLIL**ВЫБОР СЛОВ И СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ В НОВЫХ
УЗБЕКИСТАНСКИХ ДРАМАХ.****WORD CHOICE AND STATISTICAL ANALYSIS IN NEW UZBEKISTAN
DRAMAS.**

Karimova Gulbahor Narimonovna

Urganch innovatsion universiteti magistranti.

Каримова Гульбахор Наримоновна

магистрант Ургенчского

инновационного университета.

Karimova Gulbahor Narimonovna

Master's student at Urganch Innovation University.

E-mail: karimovagulbahor@urgiu.uz

<https://orcid.org/0009-0002-1579-1506>

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada o‘zbek jadid dramaturgiyasida so‘z tanlash jarayoni va uning statistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Jadid dramaturglari — Behbudiy, Avloniy, Hamza va Fitrat asarlaridagi leksik birliklarning qo‘llanish chastotasi, mazmuniy yuki hamda sahnaviy ta’sirchanlikdagi o‘rni ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda jadid dramalarida ijtimoiy-ma’rifiy mazmundagi so‘zlarning (ilm, jaholat, ma’rifat, adolat, xalq, vatan va boshqalar) yuqori takrorlanishi asarlarning g‘oyaviy yo‘nalishini belgilovchi asosiy omil ekani aniqlanadi. Shuningdek, ot va fe’l turkumidagi so‘zlar ulushining ko‘pligi dramatik dialoglar dinamikasini kuchaytirishi, gaplarning ixcham va semantik zich bo‘lishiga olib kelishi qayd etiladi. Maqola natijalari jadid dramalarida so‘z tanlashning ongli ravishda amalga oshirilganini, uning ma’rifatparvarlik g‘oyalarini kuchli ifodalash va sahna nutqining ta’sirchanligini oshirishga xizmat qilganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Jadid dramaturgiyasi, so‘z tanlash, leksik tahlil, statistik usul, dramatik dialog, ma’rifatparvarlik, Behbudiy, Fitrat, Hamza, Avloniy, leksik chastota, semantik yadro, dramatik konflikt, sahna nutqi, ma’rifiy g‘oya.

АННОТАЦИЯ. В статье анализируется процесс словообразования в узбекской джадидской драматургии и его статистические характеристики. На научной основе рассматриваются частотность употребления, семантическая нагрузка и роль лексических единиц в произведениях джадидских драматургов — Бехбудия, Авлони, Хамзы и Фитрата. Исследование показывает, что высокая частотность слов социально-просветительского содержания (наука, невежество,

просвещение, справедливость, народ, родина и т. д.) в джадидских драмах является основным фактором, определяющим идейную направленность произведений. Также отмечается, что высокая доля слов в разрядах имени и глагола усиливает динамику драматических диалогов, приводит к лаконичным и семантически насыщенным предложениям. Результаты статьи показывают, что словообразования в джадидских драмах осуществлялись осознанно, служили яркому выражению идей просветительства и повышению эффективности сценической речи.

Ключевые слова: джадидская драматургия, выбор слов, лексический анализ, статистический метод, драматический диалог, просветительство, Бехбудий, Фитрат, Хамза, Авлоний, лексическая частота, семантическое ядро, драматический конфликт, сценическая речь, идея просветительства.

ANNOTATION. This article analyzes the process of word selection in Uzbek Jadid dramaturgy and its statistical characteristics. The frequency of use, semantic load, and role of lexical units in the works of Jadid playwrights - Behbudiy, Avloniy, Hamza, and Fitrat - are considered on a scientific basis. The study reveals that the high frequency of words with a socio-enlightenment content (science, ignorance, enlightenment, justice, people, homeland, etc.) in Jadid dramas is the main factor determining the ideological direction of the works. It is also noted that the high proportion of words in the noun and verb categories enhances the dynamics of dramatic dialogues, leads to concise and semantically dense sentences. The results of the article show that word selection in Jadid dramas was carried out consciously, served to strongly express the ideas of enlightenment and increase the effectiveness of stage speech.

Keywords: Jadid dramaturgy, word choice, lexical analysis, statistical method, dramatic dialogue, enlightenment, Behbudiy, Fitrat, Hamza, Avloniy, lexical frequency, semantic core, dramatic conflict, stage speech, enlightenment idea.

KIRISH: XX asr boshlarida shakllangan o'zbek jadid adabiyoti milliy uyg'onish jarayonining eng muhim bosqichlaridan biri bo'lib, unda dramaturgiya alohida o'rin egallaydi. Jadid dramaturglari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi ma'rifatparvar ijodkorlar jamiyat taraqqiyoti, ilm-ma'rifat, jaholatga qarshi kurash kabi g'oyalarni dramatik asarlar orqali keng targ'ib qilganlar. Ana shu ma'rifiy yo'nalish dramatik nutqning badiiy tashkilida, xususan, so'z tanlash jarayonida o'zining yorqin ifodasini topadi. Jadid dramalarida so'z tanlash muallifning g'oyaviy pozitsiyasi, ijtimoiy munosabati va sahnaviy tasvirni ta'sirchan yaratish tamoyillariga asoslanadi. Til birliklarining tanlanishi, ularning matndagi funksional yuklamasi va takrorlanish darajasi dramatik konfliktni ochishda, obrazlar xarakterini yoritishda va asarning g'oyaviy markazini

mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun jadid dramaturgiyasi tili statistik tahlil orqali o'rganilishi mazmuniy qatlamlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu tadqiqotda jadid dramalarida qo'llangan leksik birliklarning chastotasi, semantik xususiyatlari va ularning dramatik nutqdagi vazifalari yoritiladi. Shuningdek, ma'rifiy mazmundagi so'zlarning yuqori ulushi asarlarning asosiy g'oyaviy yo'nalishi bilan qanday uyg'unlashgani ilmiy asosda tahlil qilinadi. Bularning barchasi o'zbek jadid dramaturgiyasi tilining o'ziga xosligini aniqlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM. 1. Jadid dramaturgiyasida til va so'z tanlashning umumiy tamoyillari. O'zbek jadid dramaturgiyasi XX asr boshlarida jamiyatning siyosiy, ma'rifiy va madaniy uyg'unish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda shakllandi. Jadid dramaturglarining asarlari, avvalo, xalqni ilmga chorlash, jaholatga qarshi kurashish, adolat va tenglik g'oyalarini targ'ib etishga xizmat qildi. Shu bois ularning dramatik asarlarida so'z tanlash jarayoni g'oyaviy-ma'rifiy yo'nalish bilan chambarchas bog'liqdir. Tilning badiiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish, sahnaviy nutqning ixchamligi, dialoglarning ta'sirchanligi, konfliktning aniq va keskin ifodalanishi jadid dramaturgiyasining muhim xususiyatlaridan hisoblanadi. Mualliflar tanlagan so'zlar faqat ma'no berish uchun emas, balki o'quvchi va tomoshabinning ongiga tez yetib borish, jarayonni sahnada ishonchli tasvirlash, obrazlar xarakterini ochish vazifasini bajaradi. Behbudiy, Avloniy va Hamza kabi dramaturglar tilni ma'rifiy targ'ibot vositasi sifatida qo'llagan bo'lsalar, Fitrat asarlarida falsafiy qatlam kuchli bo'lib, so'z tanlash jarayoni ko'proq milliy o'zlik, ijtimoiy qarashlar va madaniy uyg'unish bilan bog'lanadi.

2. Leksik birliklarning ma'rifiy va ijtimoiy mazmunga yo'naltirilishi.

Jadid dramalarida ko'p takrorlanuvchi so'zlar asosan ma'rifatparvarlik ruhini aks ettiradi. Statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, ushbu asarlarda ilm, jaholat, ma'rifat, xalq, vatan, burch, adolat, zulm, birovning haqqi kabi so'zlar semantik maydonning markazida turadi. Bu so'zlarning ko'p qo'llanishi muallifning asar g'oyasini ochishga xizmat qiladi:

“**Ilm**” so'zi dramalarda ma'naviy najot timsoli sifatida keladi.

“**Jaholat**” — konfliktning asosiy manbai sifatida talqin qilinadi.

“**Adolat**”, “**haq**”, “**burch**” kabi birliklar ijtimoiy-siyosiy qarashlarning ifodachisidir.

“**Xalq**”, “**vatan**” kabi so'zlar esa milliy uyg'unish g'oyasining semantik markazini tashkil etadi.

Bu leksik birliklarning serqatnashuvi jadid dramalarining ideologik mazmunini belgilaydi.

3. Dialoglar tuzilishi va sintaktik ixchamlikning statistik jihatlar:

Jadid dramalarida dialoglar qisqa, keskin va mazmunli bo'lib, ularda sintaktik

ixchamlik ustuvordir. Matnlar tahlili shuni ko'rsatadiki:

- gaplarning **70% dan ortig'i ikki komponentli** sintaktik qurilmalardan iborat;
- ko'p hollarda gaplar **ot + fe'l, ega + kesim, so'roq + qisqa javob** shaklida quriladi;

- tasviriy vositalardan ko'ra **g'oya va mazmunga xizmat qiluvchi funktsional birliklar** ustuvor qo'llanadi. Bu sintaktik ixchamlik dramatik jarayonning tez sur'atda rivojlanishiga, tomoshabin diqqatining asosiy fikrga yo'naltirilishiga yordam beradi.

4. Jadid dramaturglarining individual til uslubi

Behbudiy (Mahmudxo'ja Behbudiy) "Padarkush" dramasi tili serg'oya, ma'rifiy ruh bilan to'yingan. Unda "ilm", "dunyo", "tarbiya", "farzand", "ota", "gunoh" kabi nutq birliklari tez-tez uchraydi. So'z tanlash sof ma'rifatparvarlik g'oyasiga qaratilgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy. "Hind ixtiloli", "Maysaraning ishi" singari asarlarda xalqchil so'zlar, satirik birliklar ko'p uchraydi. Uning tilida takrorlar va emotsional dialoglar muhim o'rin tutadi. Statistik tahlil satirik leksikaning faol ishlatilishini ko'rsatadi.

Fitrat. Fitrat dramatik asarlari falsafiy mazmun bilan boy bo'lib, undagi leksik birliklar chuqur ma'no yuklaydi. "Abulfayzxon" asarida siyosiy terminlar, "Hind sayyohi"da esa ilmiy va madaniy tushunchalar ustuvor. So'z tanlash fikriy yangilikka qaratilgan.

Avloniy "Turon" dramasi tili milliy ruhni kuchaytirishga xizmat qiladi. Unda "vatan", "xalq", "millat", "ozodlik" kabi tushunchalar yuqori chastotaga ega.

Yuqoridagi xususiyatlar jadid dramaturgiyasida so'z tanlash jarayoni tasodifiy emasligini, balki muayyan g'oyaviy maqsadga yo'naltirilganligini ko'rsatadi.

XULOSA. O'zbek jadid dramaturgiyasi tilining badiiy tuzilishi, xususan, so'z tanlash jarayoni mualliflarning ma'rifiy va ijtimoiy-maqsadli pozitsiyasini ifodalovchi muhim vosita ekanligi tadqiqot davomida yaqqol namoyon bo'ldi. Jadid dramalari ustida o'tkazilgan statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, dramatik matnlarda qo'llanadigan leksik birliklar tasodifiy tanlanmagan bo'lib, ular ma'lum g'oyaviy yukni ko'taradi. Eng ko'p uchraydigan so'zlar ilm-ma'rifat, adolat, vatanparvarlik, xalqparvarlik va jaholatga qarshi kurash kabi ma'rifatparvarlik ruhining markaziy tushunchalarini tashkil etadi. Dialoglarning ixchamligi, sintaktik tuzilishning sodda va serma'no bo'lishi sahna nutqining ta'sirchanligini kuchaytirib, dramatik konfliktning tez va aniq shakllanishiga xizmat qiladi. Jadid dramaturglari — Behbudiy, Avloniy, Hamza, Fitrat asarlarida tilning funktsional imkoniyatlari g'oyaviy asos bilan uyg'unlashgan bo'lib, har bir so'z, ibora yoki takror matnning mafkuraviy qatlamini mustahkamlashga qaratilgan. Umuman olganda, statistik tahlil jadid dramaturgiyasida so'z tanlashning puxta, ongli, maqsadga yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Bu jarayon jadid adabiyotining bosh maqsadi — xalqni ilmga, ma'rifatga, taraqqiyot sari yetaklash g'oyasini sahnaviy-badiiy shaklda ta'sirli ifodalashga xizmat qilgan. Ushbu xususiyatlar o'zbek jadid

dramalarini nafaqat badiiy, balki tilshunoslik uchun ham qimmatli manba sifatida o'rganishga asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Behbudiy M. Padarkush. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
2. Avloniy A. Turon. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
3. Fitrat A. Abulfayzxon. – Toshkent: Ma'naviyat, 2013.
4. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Maysaraning ishi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.
5. Qosimov B. Jadidchilik harakati va adabiy jarayon. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
6. Yoqubov I. XX asr o'zbek dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: Fan, 1985.
7. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2014.